

Respons 6

Nummer

2003

Mededelingen van het Meertensinstituut

Colofon

Respons
Mededelingen van het Meertens Instituut

Samenstelling en redactie

Doreen Gerritzen en Astrid Verburg

Redactiesecretariaat

Meertens Instituut
Postbus 94264
1090 GG Amsterdam

Vormgeving

Ineke Meijer

Omslag

Kinderen op een Halloweenfeest.

ISSN 1386-3789

Inhoud

Voorwoord.....	3
Reina Boerrigter	
<i>Straatnamen, een kwestie van betekenis</i>	5
Martin Ramstedt	
<i>Nieuwe vormen van religiositeit in Nederland</i>	13
John Helsloot	
<i>Gezellig griezelen: Halloween in Nederland</i>	23
Boudewijn van den Berg	
<i>Weten hoe waar de koo een hoos vangt</i>	33

Voorwoord

Voor u ligt de nieuwe Respons. Het bevat interessante artikelen die u kennis laten maken met het onderzoek van het Meertens Instituut - artikelen die mede door uw hulp tot stand zijn gekomen.

Afgelopen jaar organiseerde het Meertens Instituut weer een Wetenschapsdag, een dag waarop in gewone mensentaal en op een creatieve manier een beeld gegeven wordt van het werk op het Instituut. Wij vonden het erg leuk u eens in levende lijve te ontmoeten, en ook uw schriftelijke reacties waren hartverwarmend.

Een andere manier om op de hoogte te blijven van het onderzoek en de documentatie op het Meertens Instituut is onze website. Op onze website (www.meertens.knaw.nl) kunt u uitgebreid lezen waar de onderzoekers zich op dit moment mee bezig houden. Ook kunt u zoeken in databanken over familienamen, voornamen, feesten, bedevaartplaatsen enzovoort. Voor vragen en opmerkingen kunt u uiteraard altijd contact met ons opnemen.

Op de website zijn de databanken met familienamen en voornamen het meest populair. In het artikel van Reina Boerrigter kunt u lezen dat op het Instituut ook onderzoek wordt gedaan naar straatnamen.

Martin Ramstedt, de auteur van het tweede artikel, is een nieuwe onderzoeker op het Meertens Instituut. Hij houdt zich onder andere bezig met nieuwe vormen van geloofsbeleving. In de volkskundevragenlijst van 2002 heeft u hier verschillende vragen over beantwoord. De resultaten van die vragenlijst worden nog verwerkt. Hij geeft in deze Respons een antwoord op de vraag: wat verstaan we eigenlijk onder 'nieuwe' religies?

Het onderzoek naar feesten in Nederland loopt al een paar jaar, maar wordt steeds uitgebreider. Een van de redenen daarvoor is de opkomst van feesten die nieuw zijn voor Nederland, zoals Halloween. John Helsloot beschrijft in zijn artikel hoe wij dat feest vieren en waarom het zo succesvol is.

De waarde van het contact met onze informanten komt het duidelijkst naar voren in het artikel van Boudewijn van den Berg. Dankzij de vele interviews

die onze medewerkers met u voerden en de antwoorden op de vragenlijsten ligt er binnenkort een prachtige atlas, die nu al via een cd-rom en de Meer-tens-website te raadplegen is. In zijn verhaal legt hij uit hoe het maken van zo'n atlas in zijn werk gaat en wat je allemaal met de gegevens kunt doen.

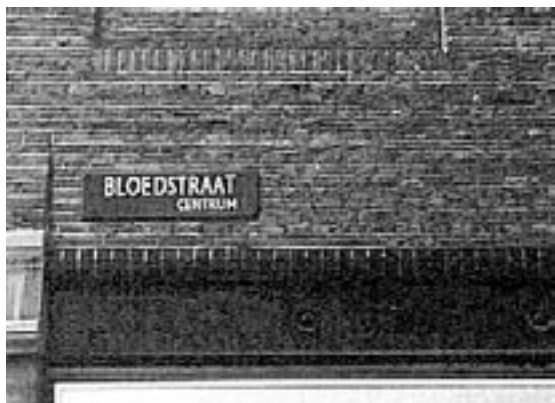
Wij wensen u veel leesplezier!

Straatnamen, een kwestie van betekenis

Reina Boerrigter

“Straatnamen?! Wat onderzoek je dan precies?” Dit is veelal de eerste vraag die mij gesteld wordt als ik vertel dat ik werk aan een onderzoeksproject over straatnamen. Mijn antwoord op die vraag kan ik vaak nauwelijks afmaken, omdat veel mensen halverwege enthousiast voorbeelden beginnen te noemen van straatnamen bij hen in de buurt en – belangrijker – vertellen wat ze van die namen vinden. “In de gemeente Rotterdam is enige tijd geleden een nieuwe wijk gebouwd en daar heten de straten *Walhallalaan*, *Maashavenkade*, *Parlevinkerpad* en *Ertstraat*. Ik begrijp niet hoe men voor zulke straatnamen heeft kunnen kiezen. Ze zijn toch onuitspreekbaar!” Of: “Tegenwoordig worden van die rare namen gegeven, dat kun je toch geen straatnamen meer noemen!” En: “Nou, dan heb je vast wel gehoord van die kleurenwijk in Zoetermeer?” Maar ook: “Wist je dat de straatnaambordjes in een buitenwijk in Zwolle groen zijn? Zou dat iets te maken hebben met de straatnamen in die buurt?” Iedereen kan eigenlijk wel een duit in het zakje doen, en de meeste mensen beseffen niet dat dit soort uitspraken over straatnamen van belang zijn voor mijn onderzoek.

Straatnamen vervullen voor verschillende mensen verschillende functies. Ze worden bedacht en aan een straat toegekend en vervolgens maken ze deel uit van het dagelijks taalgebruik. Bewoners van een straat gebruiken de straatnaam om bezoekers de weg naar hun huis te wijzen. Straatnamen kunnen voor anderen dienen als een soort richtingaanwijzers of geheugensteuntjes. Voor postbezorgers en medewerkers van hulpdiensten (zoals politie, brandweer en ambulance) zijn ze een houvast bij hun werkzaamheden en voor de taalkundige is een straatnaam een interessant onderdeel van het taalsysteem. Al deze mensen hechten echter verschillende belangen aan straatnamen. Wie in de *Nadorststraat* of de *Armensteeg* woont, zou zich kunnen generen als hij moet uitleggen hoe een familielid of een vriend zijn huis kan vinden. Voor kinderen die een beetje zijn verdwaald, is het lastig om de weg te vragen wanneer de naam van een straat moeilijk uitspreekbaar is, zoals bijvoorbeeld *Hertogin Hermingardisstraat*, *Erroll Garnerstraat* of *Buziaupad*. Postbezorgers krijgen verkeerde brieven in handen wanneer bij het post sorteren straatna-

Bloedstraat - Amsterdam

men die erg op elkaar lijken (*Plataan - Platanenlaan, Gorterplaats - Gorterstraat*), per ongeluk door elkaar zijn gehaald. Hulpdiensten komen misschien te laat als er verwarring bestaat over straatnamenduo's als *Dotterbloem - Boterbloem* en *Doctor Kuyperstraat - Jos Cuyperstraat*. Taalkundigen ten slotte zien straatnamen het liefst in vergelijking met andere straatnamen en andere woorden uit de taalpraktijk. Zij vragen zich af hoe straatnamen zijn opgebouwd, op welk deel van de naam de klemtoon ligt (*Bilderdijkstraat* in vergelijking met *Bilderdijk*) en of die woordvormings- en klemtoonpatronen overeenkomen met die van andere woorden.

Veel mensen hebben er dus belang bij dat straten van mooie, welluidende en onderscheidende namen worden voorzien. Straatnaamgeving is daarom een niet te onderschatten taak, die sinds 1851 bij wet aan het gemeentebestuur wordt overgelaten. In veel gemeenten is hiervoor een commissie ingesteld, die advies uitbrengt en namen ter goedkeuring voordraagt aan de gemeenteraad. Deze commissie handelt in veel gevallen naar eigen goeddunken en hanteert daarbij vaak ongeschreven regels op basis van jarenlange ervaring. Dit wil niet zeggen dat de leden van deze commissie hun taak licht achten, integendeel, namen worden met zorg gewogen voor ze als advies naar de gemeenteraad gaan. Toch heeft het toenemend belang van juiste adressenregistratie de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) doen besluiten een handboek samen te stellen, waarin het naamgevingsproces wordt beschreven en regels worden aangereikt. Met name voortgaande ontwikkelingen op het gebied van automatisering vragen om een uniforme werkwijze in alle gemeenten. Met het handboek van de VNG, gebaseerd op de werkwijze van een aantal gemeenten, hebben gemeentebambtenaren en commissieleden nu een houvast

bij het geven van namen aan straten. Het bevat onder andere voorschriften die inspelen op de eerder genoemde belangen: namen moeten bij voorkeur kort zijn, een eenvoudige spelling hebben en goed klinken, zodat ze goed uitspreekbaar zijn. Systematische, wijksgewijze of thematische naamgeving bevordert de vindbaarheid van straten, en straatnamen die op elkaar lijken zorgen alleen maar voor verwarring (het sorteren van de post op postcode omzeilt dit probleem). Daarnaast worden enkele bestuurlijke regels genoemd: voorkomen moet worden dat straatnamen een bron worden voor verbastering en dubbelzinnigheid, zoals mogelijk is met *Cornelis Matelieffstraat* 'Cornelis Madeliefstraat', *Jacob Cabelliaustra* 'Jacob Kabeljauwstraat', *Fultonstraat* 'Vuile tonstraat' en *Assiesplein* 'Hasjiesjplein'. Een persoon moet op z'n minst tien jaar zijn overleden voor hij of zij voor vernoeming in aanmerking komt, tenzij het een lid is van het koninklijk huis (niet in alle gemeenten wordt deze regel strikt gehanteerd: in Utrecht werd in het voorjaar van 2002 een straat getooid met de naam *Jochem Uytdehaageplantsoen*). Bovendien moet aan familieleden van deze persoon toestemming gevraagd worden en moet de commissie er zeker van zijn dat de persoon onomstreden is. Ten slotte wijzen de samenstellers van het handboek op een paar inhoudelijke voorschriften. Ze geven bijvoorbeeld aan dat historische personen de voorkeur hebben boven triviale woorden, dat originaliteit geen kwaad kan en dat systematische naamgeving ook kan worden bereikt door gelijklopende straatnaamaanduidingen (-*akker*, -*horst*, -*marke*, -*gras*, -*hoek*, -*sloot*, -*zegge* etc.). Ook moet rekening worden gehouden met de aard van een straat in relatie tot de straatnaam en tot diegene die daarin vernoemd wordt, want een nauw straatje kan geen -plein heten en een belangrijk staatsman eert men natuurlijk niet met een klein steegje.

De voorschriften van de VNG zijn niet bindend. Er bestaan grote verschillen tussen Nederlandse gemeenten, waardoor niet elke regel zonder meer in elke gemeente bruikbaar is. Het enige dat de VNG ermee beoogt is een uniforme werkwijze. Dit betekent dat de straatnaamgeving nog steeds aankomt op de vindingrijkheid en de creativiteit van de leden van de straatnamencommissies. De vraag is dan ook hoe een commissie de voorschriften van de VNG weet te combineren met de werkelijkheid van het naamgevingsproces in haar eigen gemeente. Welke regels spelen daadwerkelijk een rol bij het geven van namen aan straten? Maar het gaat ook om de vraag welke betekenis een straatnamencommissie hecht aan een straatnaam in relatie tot de straat waaraan die naam wordt toegekend. Wanneer het voorschrift luidt dat bij

vernoeming van personen rekening moet worden gehouden met de aard van de straat, oordeelt de Commissie voor de Straatnamen van Amsterdam dan hetzelfde als een ambtenaar die bevoegd is tot straatnaamgeving in bijvoorbeeld de gemeente Culemborg? In mijn onderzoek naar straatnamen wil ik een antwoord vinden op onder andere dit soort vragen.

Wanneer de namen eenmaal door middel van een raadsbesluit zijn goedgekeurd en deel zijn gaan uitmaken van het dagelijks leven, dan is het de vraag of ze door gebruikers worden geïnterpreteerd zoals de commissie voor de straatnamen voor ogen stond. Het gaat hier om de betekenis die taalgebruikers geven aan een naam. Vinden ze een naam mooi en goed bij een straat passen of juist een beetje raar en onuitspreekbaar? Is men het eens met de keuze van schilders die door middel van straatnamen in een bepaalde wijk vernoemd zijn of mist men misschien een belangrijk kunstenaar?

Ook al hebben de commissieleden de gekozen namen goed overwogen, de straatnamen in een gemeente vormen op het eerste gezicht een willekeurige verzameling. Deze verzameling zou je kunnen vergelijken met een museum over de geschiedenis van de betreffende gemeente (Palonen 2002). Straatnamen in het centrum van elke woonplaats binnen een gemeente zijn de historische afdeling van het museum, ze geven inzicht in de manier waarop een gemeente is opgebouwd: elke gemeente die uit meerdere woonplaatsen bestaat, kent bijvoorbeeld wel één of meer dorp-, kerk- en schoolstraten, waarvan er in Nederland respectievelijk 383, 525 en 460 zijn. Ook laten straatnamen aan de hand van oude veldnamen, waternamen en namen van huizen en boerderijen zien hoe het gebied vroeger genoemd werd. De namen in het centrum van sommige stedelijke gemeenten laten zich lezen als de kaart van vesting- en handelsteden (*Bolwerk, Burgwal, Kanonsteeg, Oude Vest; Koornmarkt, Oude Turfmarkt, Kaasmarkt, Aalmarkt, Varkensmarkt, Vismarkt*). In de ring buiten het centrum worden de klassiekers tentoongesteld: door middel van straatnamen worden bekende gemeenteleden geëerd (burgemeesters, professoren, bisschoppen etc.), maar ook andere, landelijk bekende personen (schrijvers, schilders, staatslieden, zeevaarders etc.) hebben hier een plekje gekregen. Daarnaast vindt men in deze afdeling een aantal andere traditionele categorieën zoals bloemen, planten en vogels. Als we ten slotte de buitenste wijken van een gemeente betreden, zijn we in de moderne vleugel van het museum terechtgekomen. Hier worden niet alleen groepen mensen met een straatnaam geëerd in categorieën waarin dat eerder helemaal niet gebruikelijk was (in Leiden is bijvoorbeeld een hele wijk ge-

Een tentoonstelling van klassiekers

wijd aan belangrijke vrouwen: beroemde Leidse vrouwen, stichtsters van Leidse hofjes, (kinderboeken)schrijfsters, verzetstrijdsters, feministen etc.), ook wordt met straatnamen naar voorwerpen en andere meer alledaagse dingen verwezen, zoals in Amersfoort (*Het Vooronder, Het Kompas, Het Ruim, De Kajuit, De Boeg, Reling, Bakboord, Stuurboord*) en Alkmaar (*Gaffelstraat, Disselstraat, Passerstraat, Harpoenstraat, Schoffelstraat, Waterpasstraat, Houweelstraat, Vijzelstraat*). Sommige na-

men zijn zo modern, dat ze niet eens meer op straatnamen lijken: *Algenegroen, Ambergeel, Bermudablauw, Cadmiumgeel, Flessegroen, Hemelsblauw, Kanariegeel, Mokkabruin, Spierwit, Zaansgroen* (dit is de eerder genoemde kleurenwijk in Zoetermeer).

Bewoners en andere belanghebbenden ervaren zo'n tentoonstelling natuurlijk niet allemaal op dezelfde manier, waardoor de verzameling straatnamen – zeker de nieuwe – bron kan zijn van interessante discussies. Dit leidt tot de opmerkingen die ik hoor wanneer ik over mijn onderzoek naar straatnamen vertel. Deze meningen zijn bijzonder interessant, omdat ze weergeven hoe verschillend mensen straatnamen beoordelen en waarderen. Binnen mijn onderzoek is de perceptie van straatnaamgebruikers daarom ook een belangrijk aandachtsgebied. Het is namelijk van belang te vernemen of de keuzes van de straatnamencommissies in goede aarde vallen bij de gebruikers, met andere woorden, of de betekenis die naamgevers aan een straatnaam toekennen overeenkomt met de waarde die gebruikers eraan hechten. Het gaat in mijn onderzoek met name om de betekenis van straatnamen die tentoongesteld zijn in de moderne vleugel van het 'gemeentemuseum', oftewel om de straatnamen die recent zijn gegeven. De in de inleiding genoemde *Walhallalaan, Maashavenkade, Parlevinkerpad* en *Ertsstraat* zijn naar alle waarschijnlijkheid met veel zorg door de naamgevers in Rotterdam gekozen en wellicht zijn juist deze namen gekozen vanwege het opvallende binnenrijm (alliteratie en assonantie). Ondanks deze zorg blijkt dat er toch mensen zijn die deze namen negatief beoordelen.

Een ander betekenisaspect van straatnamen dat in mijn onderzoeksproject aan bod komt, is dat van straatnamen als onderdeel van het taalsysteem.

Het zal met name gaan om de betekenis van straatnamen als samenstellingen. Dit betekent dat ook de vorm van straatnamen centraal komt te staan. Straatnamen zijn namelijk net als samenstellingen opgebouwd uit ten minste twee woorden: het tweede woord van een samenstelling is een zelfstandig naamwoord dat gekarakteriseerd wordt door het woord dat daaraan vooraf gaat (*koffiemelk* ‘melk voor in de koffie’, *trapleuning* ‘leuning van de trap’, *schaapherder* ‘herder van schapen’, *kinderfiets* ‘fiets voor een kind, kleine fiets’, *keukendeur* ‘deur naar de keuken’). Doordat een samenstelling bestaat uit twee zelfstandige delen biedt deze woordvorm vele mogelijkheden wat betekenis betreft. Beide woorden dragen namelijk bij aan de betekenis van de samenstelling. Deze manier van woordvorming maakt het daarom mogelijk om eigenlijk alles met behulp van een samenstelling te benoemen, zodat alle taalgebruikers kunnen begrijpen wat bedoeld wordt, ook in het geval van nieuwe samenstellingen zoals *draaideurcrimineel*, *spermabank*, *poederpost*, *flits scheiding*, *maaltijdreep* en *gifkip*. In mijn onderzoek moet ik er overigens wel rekening mee houden dat de betekenis van namen niet in alle gevallen te vergelijken is met die van woorden, omdat namen – in tegenstelling tot andere woorden – geen letterlijke betekenis bij zich dragen (*Kortelaan* is misschien wel een ‘korte laan’, maar *Tulpstraat* betekent niet ‘straat met tulpen’).

Zoals gezegd bestaan de meeste straatnamen ook uit twee delen (*Koraalstraat* ‘koraal + straat’, *Louis Armstronglaan* ‘Louis Armstrong + laan’). Het tweede daarvan is een zelfstandig naamwoord dat de aard van de straat aangeeft, tenminste dat is wat lange tijd gebruikelijk is geweest. Wat precies de aard van een straat moet zijn om met het woord *-straat*, *-laan* of *-singel* benoemd te worden, is echter niet altijd even duidelijk. Wat is een prototype straat? Hoeveel bomen langs de kant van de weg zijn vereist om een straat *laan* te kunnen noemen? Komt een straat alleen in aanmerking voor de naam *singel* als er een gracht langs loopt? Het voorkomen van moderne tweede delen binnen een straatnaam zoals *-molen*, *-bloem*, *-kruid*, *-vlinder*, en zelfstandige naamwoorden die bijvoorbeeld naar een water verwijzen (*-dwinger*, *-slenk*, *-sloot*, *-vijver*, *-poel*) doet zelfs vermoeden dat de aard van de straat er helemaal niet toe doet. De VNG heeft hierover in haar handboek ook geen voorschrift opgenomen. De enige regel die iets zegt over de relatie tussen de naam en het te benoemen object is dat de weg moet passen bij de te vernoemen persoon. Een interessante vraag vanuit taalkundig perspectief is daarom wat de betekenis is van het tweede deel van samengestelde straatnamen. Deze vraag wordt des te interessanter als we daarbij ook rekening houden met de vele straatnamen zonder tweede deel (*Aronskelk*, *Basilicum*,

Contrabas, De Esdoorn etc.). Op welke manier kan men hierin het betekenis-element 'straat' herkennen, oftewel hoe kunnen taalgebruikers weten dat het in deze gevallen om een straatnaam gaat?

Het eerste deel van straatnamen die de vorm hebben van een samenstelling, lijkt volgens Rentenaar (1992) te zijn gekozen aan de hand van drie motieven. Met deze motieven zijn echter alleen die straatnamen te verklaren die volgens het museummodel in het historische deel thuishoren. In de eerste plaats wordt met het eerste deel van de straatnaam vaak een karakteristieke eigenschap van de straat genoemd, bovendien wordt met deze eigenschap een nadere omschrijving gegeven van de aard van de straat (*Langegracht, Breestraat, Havenkade, 1e Binnenvestgracht*). Het tweede motief heeft betrekking op de oorspronkelijke functie van de straat, omdat met het eerste deel van een straatnaam wordt verwezen naar de handel die er werd gedreven of naar de ambachten en beroepen die er werden uitgevoerd (*Varkensmarkt, Speldenmakerssteeg, Schoenmakerssteeg*). Het derde motief is de relatie van een straat met iets of iemand in de omgeving, bijvoorbeeld de locatie of de richting van een straat, een markant gebouw in een straat of een bewoner van een straat (*Kerkstraat, Schoolstraat, Haarlemmerweg, Juffrouw Idastraat*). Deze historische namen lijken door hun vorm en de betekenis van de afzonderlijke delen op traditionele samenstellingen. De namen in de meer moderne vleugels van het museum vertonen deze gelijkens niet, omdat de relatie tussen het eerste en het tweede deel van de samenstelling niet door de motieven eigenschap, functie of relatie te verklaren is. De vraag is dan ook wat de motieven zijn

Het relatiemotief is in deze straatnamen duidelijk aanwezig

bij het geven van namen aan de straten in deze nieuwe woonwijken. Dit brengt ons terug bij de regels van de VNG, waarin duidelijkheid en systematiek de boventoon voeren: in een wijk met bomen- en struikennamen (*Magnoliastraat, Acaciastraat, Larixstraat, Elzenhof, Lindenstraat*) is niet sprake van één van de drie genoemde motieven, maar zijn de namen eerder gekozen met het oog op de vindbaarheid.

Straatnamen worden niet willekeurig gekozen. Er gaat een doordachte systematiek schuil achter de naambordjes

die we op elke straathoek tegenkomen. Maar hoe goed en lang er ook over een straatnaam gediscussieerd is voordat die daadwerkelijk wordt toegekend, het is maar de vraag of iedereen ook dezelfde betekenis aan een naam hecht. “Straatnamen?! Wat onderzoek je dan precies?” Het onderzoek naar straatnamen kent vele aspecten, maar in mijn onderzoek is het vooral een kwestie van betekenis.

. . . LITERATUUR

Benoemen, nummeren en begrenzen. Handboek van gemeenteambtenaren die zijn belast met het benoemen van de openbare ruimte, het nummeren van vastgoedobjecten en het begrenzen van gebieden (2002). Samenstelling R.B.M. ten Kroode en J. Brouwer. VNG Uitgeverij, Den Haag.

Palonen, Emilia (2002) *Collective and Individual Memories in the Postcommunist City-Text of Budapest*. Crossroads in Cultural Studies, Fourth International Conference, Tampere, Finland, June 29-July 2, paper.

Rentenaar, R. (1992) ‘Straatnaamgeving, de geschiedenis van een oud probleem.’ In: *Straatnaamgeving. Een congres over straatnamen*. Ede, p. 3-16.

Nieuwe vormen van religiositeit in Nederland

Martin Ramstedt

Sinds 2001 worden bij het Meertens Instituut nieuwe vormen van religiositeit binnen de hedendaagse Nederlandse samenleving bestudeerd. Daarmee wordt nu ook aandacht besteed aan een belangrijk gebied van sociocultureel handelen dat voor die tijd buiten het blikveld van het Nederlands etnologisch onderzoek bleef.

Wat verstaan we eigenlijk onder nieuwe vormen van religiositeit in Nederland? Principieel en heel algemeen gesproken bedoelen we hiermee alle denkbeelden, houdingen en spirituele handelingen die buiten het kader van de traditionele godsdiensten vallen. Traditionele religiositeit in Nederland omvat in de eerste plaats het geloof in denkbeelden en waarden van de autochtone protestantse kerken, zoals de Gereformeerde Kerk, de Hervormde Kerk en de Lutherse Kerk, als ook de Rooms-katholieke Kerk en – niet te vergeten – de Joodse gemeenschap, en de door deze kerken aanbevolen geloofsuitingen, zoals gebed, zang, bedevaart en bezinning. Daarnaast reken ik ook de overtuigingen en rituelen van de traditionele vrijmetselarij tot de traditionele religiositeit in Nederland, want hun overtuigingen en rituelen zijn gebaseerd op geloof in God, dat wil zeggen op een christelijk-joods wereldbeeld. De vrijmetselarij is vertegenwoordigd door de Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden (opgericht in 1756) en door de Orde van Vrijmetselaren onder het Hoofdkapittel der Hoge Graden in Nederland (opgericht in 1803).

Kenmerkend voor al deze vormen van traditionele religiositeit in Nederland is het geloof in een God die buiten zijn schepping staat. Geloof in God is de basisvoorwaarde voor gebed en andere geloofsbeoefeningen en het ethisch handelen in het algemeen. Er zit bij de traditionele godsdiensten een logische volgorde wat betreft geestelijke overtuiging, ethische houding en geloofsbeoefening, waarbij de laatste twee voortvloeien uit de eerste, en niet omgekeerd. Dit is niet vanzelfsprekend, want bijvoorbeeld in het zogenaamde ‘magische wereldbeeld’ is dat omgekeerd. Hierin gelooft men

pas in een geestelijk wezen, zijn macht, de legitimiteit van zijn eisen, nadat deze macht voelbaar is geworden in het dagelijks leven of in een ritueel. De manier waarop mensen deze macht ervaren en beschrijven is een centraal doel van het onderzoek naar vormen van ‘magisch denken’.

God is in de traditionele religiositeit niet alleen oriëntatiepunt voor individueel handelen, Hij is tegelijkertijd een ankerpunt voor maatschappelijke ordening. Traditioneel religieus handelen is in eerste instantie gericht op het welzijn van het collectief. Dit geldt zowel voor de de sterke aandacht voor levensregels binnen de traditionele joodse gemeenschap, die volgens hun geloof een garantie bieden voor hun welzijn, als voor de verlichte idealen van de reguliere vrijmetselarij, die onder meer eisen dat zakelijkheid de grondslag van de samenleving dient te vormen en dat elke burger een goede opleiding dient te krijgen, als voor het christelijk gebod van naastenliefde en zorg.

Ten slotte zijn de traditionele religies als christendom en jodendom religies van het boek. Een hoge mate van intellectualiteit is kenmerkend voor de religiositeit binnen deze tradities. Dit geldt ook voor de reguliere vrijmetselarij, wiens idealen via “geheime” kanalen onder meer de Europese Verlichting hebben beïnvloed.

Nu duidelijk is geworden wat ‘traditioneel’ is, wordt het tijd om te bekijken wat er nu ‘nieuw’ is bij de nieuwe vormen van religiositeit in Nederland. Over het algemeen kan men zeggen dat alle niet-christelijke en niet-joodse geloofsovertuigingen nieuw zijn in Nederland. Ze zijn nieuw in historisch opzicht, ze zijn pas kort in Nederland te vinden. Hierbij kan men denken aan de opkomst van islamitische en boeddhistische gemeenten. Maar wat gebeurt er wanneer bijvoorbeeld een Turks, Marokkaans, Vietnamees of Nepalees gezin de Nederlandse nationaliteit verwerft? Dan zouden deze Nederlanders immers hun traditionele religiositeit beoefenen. Daarom maken we het onderscheid tussen ‘autochtone’ en ‘allochtone’ Nederlanders. Hiermee komt nog een ankerpunt voor het ‘nieuwe’ in nieuwe religiositeit naar voren, namelijk Nederland als geografische eenheid.¹

Als een ‘autochtone’ Nederlander overgaat naar een ander geloof, zoals de islam of het boeddhisme, dan beoefent deze Nederlander een vorm van

¹ Ook in vorige eeuwen zijn er moslims en Chinese boeddhisten vanuit Nederlands Indië naar Nederland gekomen, maar dat waren natuurlijk geen autochtone Nederlanders, hoewel zij wel bij Nederland hoorden.

religiositeit die binnen de kring van autochtone Nederlanders niet traditioneel is.

Ik zal het verduidelijken met enkele voorbeelden. Dr. H.J. Witteveen was een bekend publiek figuur zowel binnen de Nederlandse samenleving als in het buitenland. Witteveen werd in 1921 geboren in Zeist. Hij volgde een opleiding aan de Nederlandse School voor Economie te Rotterdam en promoveerde daar in 1947. Van 1948 tot 1963 werkte hij als hoogleraar voor business cycli en economie bij dezelfde school. Hij was minister van Financiën van 1963-1965 en van 1967-1971 en in de tussentijd lid van het Nederlands parlement. Daarna, van 1973-1978 werd hij Managing Director van het Internationaal Monetair Fonds in Washington DC. In zijn vroege jeugd werd hij ingewijd in de esoterische school van een internationale Sufi beweging. Deze was opgericht door de Indiase mysticus en musicus Hazrat Inayat Khan (1882-1927). Tegenwoordig is Witteveen vice-voorzitter van de Internationale Sufi Beweging, die in 1997 als formele religieuze organisatie werd opgezet. De leden kennen hem beter onder de naam 'Murshid Karimbakhsh'. In Katwijk aan Zee, midden in de duinen, bevindt zich de 'Universel Murad Hassil', een van de tempels van deze beweging.

Een ander voorbeeld is Dr. Han de Wit. In de jaren zeventig was hij een veelbelovende psycholoog aan de Vrije Universiteit Amsterdam, een van de oprichters van de "contemplatieve psychologie" (een bepaalde school binnen de hedendaagse psychologie waarbij vormen van meditatie toegepast worden) die internationale aandacht trok. In 1975 ontmoette hij in de Verenigde Sta-

Universel Murad Hassil in Katwijk aan Zee

ten de bekende Tibetaanse meditatiemeester Chögyam Trungpa Rinpoche en werd hij zijn leerling. Nadat hij een jaar in een boeddhistisch klooster had doorgebracht, kwam hij in 1977 weer terug in Nederland. Hier en in andere delen van Europa begon hij met het verbreiden van de leer van zijn meester. Hij werd een bekende figuur binnen de Nederlandse samenleving door een aantal boeken, die onder meer de dialoog tussen christenen en boeddhisten in Nederland bevorderden. Nu is De Wit een veelgevraagde spreker, niet alleen binnen de boeddhistische gemeenschap in Nederland, maar ook door allerlei andere organisaties.

Het Indiase soefisme en het Tibetaanse boeddhisme zijn duidelijk ‘nieuwe’, ‘vreemde’ of ‘allochtone’ religies binnen de kringen van autochtone Nederlanders. Maar ook binnen het christendom zijn allerlei sekten die in Nederland oorspronkelijk ‘vreemd’ of ‘allochtoon’ waren. Zo concurreert sinds het begin van de twintigste eeuw de Pinkstergemeente met de traditionele ‘autochtone’ christelijke kerk. Kenmerkend voor de Pinksterbeweging zijn gebedsgenezingen, waarbij de directe ervaring van het Goddelijke in de vorm van de Heilige Geest centraal staat. Er is dus geen sprake van bemiddeling van een priester.

De Pinksterbeweging, de Internationale Sufi Beweging en het Tibetaanse Boeddhisme, zoals die in het Westen wordt beoefend, hebben enkele kenmerken gemeenschappelijk die in de traditionele religiositeit van autochtone Nederlanders niet aanwezig zijn. Het belangrijkste kenmerk is de nadruk die gelegd wordt op directe persoonlijke ervaring van het transcendente in deze wereld. De Internationale Sufi Beweging doet dit door de beoefening van zikr (een vorm van extatische godsdienst waarin de beoefenaar God benadert door het reciteren van verschillende goddelijke namen), dans en andere meer esoterische praktijken. Het Tibetaanse boeddhisme gebruikt hiervoor verschillende vormen van meditatie en visualisatie. De Pinkstergemeente en soortgelijke andere christelijke stromingen ervaren het transcendente voornamelijk via gebedsgenezingen. Daarnaast wordt er in alledrie de geloofstradities veel aandacht besteed aan gevoelens en lichamelijke, in plaats van aan een puur geestelijke of intellectuele benadering.

Het boeddhisme was natuurlijk al eerder dan door Han de Wit in Nederland geïntroduceerd. Belangstelling voor zowel het boeddhisme als het

hindoeïsme, en vooral het yoga, werd voor het eerst door de Theosofische Beweging gestimuleerd.²

In de Theosofische Beweging kwamen verschillende stromingen van het Westerse occultisme en het Oosterse mysticisme samen. Het Westerse occultisme kent verschillende richtingen. Een daarvan is de 'hermetische filosofie', die teruggaat op een bron uit de hellenistische periode van het oude Griekenland, namelijk op de 'Corpus Hermeticum'. Deze bevat een aantal teksten, die worden toegeschreven aan 'Hermes Trismegistos', de drievormige Egyptische God Toth. De inhoud van de hermetische teksten is een mengeling van occulte, magische, astrologische en filosofisch-religieuze thema's. In de Renaissance werd de leer van het 'Corpus Hermeticum' verbonden met de joodse Kabbala, waarin een mystieke interpretatie van de Thora te vinden is. Uit deze verbinding ontstond wat wij nu als hermetische filosofie kennen. Een andere belangrijke traditie binnen het Westers occultisme wordt gevormd door de Rozenkruisers, een internationale geheime broederschap die beweert eeuwenoude wijsheid te bezitten. De vroegste bron die naar het bestaan van deze broederschap verwijst, is de 'Fama Fraternitatis', die voor het eerst in 1614 werd gepubliceerd. In deze tekst wordt de reis beschreven van Christian Rosenkreuz naar Egypte, Damascus, Arabië en Marokko, waar hij oriëntaalse esoterische wetenschappen studeerde. Rosenkreuz zou geboren zijn in 1378 en 106 jaar oud geworden zijn. Een derde belangrijke stroming binnen het Westerse occultisme is de leer van Emanuel Swedenborg, geboren in 1688 in Stockholm en overleden in 1772 in Londen. Swedenborgs visioenen van engelen en geesten leidde tot een eigenzinnige interpretatie van de Bijbel. Hij beweerde een nieuwe openbaring te geven op basis van het feit dat hij zijn spirituele zintuigen had opengesteld. Op deze manier had hij toegang gekregen tot de spirituele wereld. Dit was volgens hem niet uitsluitend zijn privilege, maar dit kon bereikt worden door ieder mens. Hij pleitte dus voor de mogelijkheid de aanwezigheid van het Goddelijke, van God in deze wereld te ervaren. Bovendien voorspelde hij een nieuwe tijd van waarheid, rede en religie.

² De Theosofische Beweging is in Nederland vooral vertegenwoordigd door de loges van zowel de Theosofische Vereniging (opgericht in 1875) als het Theosofische Genootschap (opgericht in 1895).

Deze verschillende leren van de Westerse occulte tradities smolten in de Theosofische Beweging samen met de eigenzinnige interpretatie van verschillende Oosterse religieuze tradities, zoals de oude Egyptische religie, het Tibetaanse boeddhisme en het Indiase hindoeïsme. De theosofische

Madame Blavatsky

kosmologie bestaat uit een hiërarchie van goden, of beter: hogere spirituele wezens. Deze hebben als doel vanuit onzichtbare sferen het leven van de mensheid te sturen naar een hogere spirituele ontwikkeling, naar het Goddelijk, de Waarheid, de bron van alle historische religies. Theosofen willen inzicht verwerven in het goddelijk plan door het beoefenen van geheime praktijken, zoals astrologie, meditatie en rituelen. Op deze manier kan men contact krijgen met levende wezens van de hogere onzichtbare sferen. Een van de mensen die dit gedaan zouden hebben, is de Russische aristocrate Helena Petrovna Blavatsky. Zij richtte samen met de Amerikanen Colonel Henry Olcott en William Judge de Theosofische

Beweging op. De wezens met wie zij volgens zichzelf in contact stond, waren meestal de zogenaamde ‘meesters van de Himalaya’, maar ook speelde een ‘oude Egyptische meester’ een belangrijke rol. Deze meesters zou Blavatsky in levenden lijve hebben ontmoet op haar reizen door Egypte, India, Tibet en Nederlands Indië. Toen zij weer terug was, communiceerde zij echter op spirituele wijze met hen, in een soort trance.

In dit opzicht zijn er overeenkomsten met de spiritistische beweging. Blavatsky had al enige bekendheid als spiritistisch medium voordat ze beroemd werd als spirituele leider van de Theosofische Beweging en auteur van monumentale werken als ‘De Geheime Leer’. De spiritistische beweging was in 1848 opgekomen in Noord-Amerika en had zich vervolgens razendsnel uitgebreid naar Europa. De eerste spiritistische vereniging in Nederland werd in 1859 in Den Haag opgericht. De naam van deze vereniging was ‘Oromase’, haar leden waren voornamelijk aristocraten en rijke burgers. In de jaren ’70 van de 19e eeuw kwamen er nog meer genootschappen bij, zoals ‘Veritas’ in Amsterdam, ‘Onderzoek naar Waarheid’ in Rotterdam en ‘Annaxamides’ in Maastricht. In 1888 werd de Nederlandse vereniging van spiritisten ‘Harmonia’ opgericht, die tot op heden bestaat. Beroemde mediums uit Amerika en Groot-Britannië bezochten Nederland om in spiritistische kringen séances te geven. Blavatsky was een van de beroemdste mediums van haar tijd.

Behalve met de spiritistische beweging hadden Blavatsky en Colonel Henry Olcot contact met de zogenaamde 'niet-reguliere' vrijmetselaarsloges. In tegenstelling tot de bovengenoemde 'reguliere' vrijmetselarij hadden deze loges wèl belangstelling voor het occultisme. Ze beoefenden zelfs een soort rituele magie. Het mag dus geen verbazing wekken dat zowel de Theosofische Vereniging als het Theosofische Genootschap georganiseerd zijn in geheime loges, net als de vrijmetselarij. Binnen de Theosofische Beweging speelde het vrouwelijke element een belangrijke rol. Behalve in spiritueel opzicht werd dit duidelijk in bijvoorbeeld het vrouwelijk leiderschap van Blavatsky, haar opvolger Annie Besant en Alice Bailey. In dezelfde periode begonnen ook de vrouwen in de vrijmetselarij zich te emanciperen, wat leidde tot de opkomst van gemengde en vrouwelijke ordes, zoals de Internationale Orde der Gemengde Vrijmetselarij 'Le Droit Humain' (opgericht in 1904) en de Orde van Weefsters 'Vita Feminea Textura' (opgericht in 1947).

De vraag is nu wat de Rozenkruisers, de aanhangers van Swedenborg, spiritisten en de theosofen gemeen hebben. En wat was het 'nieuwe' aan de meer recente spiritistische en de Theosofische Beweging?

Zowel de Rozenkruisers, de aanhangers van Swedenborg, de spiritisten als de theosofen geloven in de nauwe verbondenheid tussen de onzichtbare goddelijke wereld (het transcendente) en deze aardse wereld. Ze geloven in de immanentie van het goddelijke, wat betekent dat men als mens direct

Orde der Gemengde
Vrijmetselarij

– dat wil zeggen zonder bemiddeling van een priester of een andere autoriteit – persoonlijk contact kan maken met onzichtbare, bovennatuurlijke of spirituele wezens, voorouders, engelen en goden. Deze wezens zijn een bron van wijsheid en inzicht, en zij geven een handvat voor het juiste handelen in het dagelijkse leven van deze wereld. Het ‘nieuwe’ van de spiritistische en de Theosofische Beweging is dat voor het eerst een dergelijke religiositeit binnen de autochtone Nederlanders in Nederland voor iedereen toegankelijk werd gemaakt. Er werden namelijk openbare lezingen gegeven over spiritisme en theosofie, waar geïnteresseerd publiek naar toe kon komen om hiermee kennis te maken zonder lid te zijn van een spiritistische vereniging of een theosofische loge, en zonder angst te hebben voor vervolging door aanhangers van de christelijke kerken. De traditionele religiositeit werd in het openbaar uitgedaagd. Het debat vond in een openbare ruimte plaats, waardoor religiositeit überhaupt democratiseerde. Het ‘nieuwe’ was dus dat de nieuwe religieuze bewegingen in een maatschappelijke en culturele kader van ‘detraditionalisering’ opereerden. ‘Detraditionalisering’ – of ‘verzwakking van traditie’ – betekent hierbij niet dat traditionele religiositeit verdween, maar wel dat deze verzwakte en meer ruimte moest laten aan concurrerende religieuze en spirituele leren en uitingsvormen.

Tegelijkertijd begon een individualisering van de religiositeit of spiritualiteit. Het was niet meer noodzakelijk om de spirituele zoektocht of religieuze handelingen binnen het kader van een vaste geloofsgemeenschap te verrichten. Naast de spiritistische vereniging en de Theosofische Beweging – die nog lijken op een soort kerkgenootschap – kwamen ook allerlei groeperingen van kunstenaars op, die experimenteerden met nieuwe spirituele concepten en praktijken zonder noodzakelijkerwijs lid te zijn van een bepaald spiritueel genootschap. Bij hun belangstelling voor het occulte stond de vrijheid van zowel de kunst als de kunstenaar centraal, en niet een bepaald collectief religieus systeem of een geloofsgemeenschap. Een goed voorbeeld van dit soort ‘spirituele zoekers’ was Piet Mondriaan, wiens kunst in hoge mate door de theosofie beïnvloed werd. Hij correspondeerde zelfs met Rudolf Steiner, de oprichter van de antroposofie (een afsplitsing van de Theosofische Beweging), maar werd nooit lid van de Theosofische Vereniging, het Theosofisch Genootschap, of het Antroposofisch Genootschap. Blijkbaar was hij te onbestendig of te eigenzinnig voor zo’n toewijding. In plaats daarvan werd hij lid van De Stijl, een vereniging van kunstenaars – waaronder ook de schilder Theo van Doesburg, de architect J.J.P. Oud en de dichter A. Kok

– die in 1917 in Amsterdam werd opgericht. De leden van De Stijl waren wel bezig met spirituele kwesties, die onder meer een zoeken naar evenwicht in zowel hun kunst als hun leven inhielden, maar als organisatie was De Stijl niet religieus en alleen toegewijd aan kunst. Hier zien we dus een proces van secularisatie dat in feite een vorm van individualisering van religiositeit of spiritualiteit genoemd kan worden.

In die tijd waren er meer alternatieve kunstenaarsverenigingen waar nieuwe spirituele ideeën en leefwijzen op een individualistische en seculiere manier in de praktijk gebracht werden. Te denken valt bijvoorbeeld aan de kolonie Walden, die in 1898 door Frederik van Eeden opgericht werd en bestond tot 1907. Het meest gemeenschappelijke onder de bewoners van Walden was het propageren van ‘vrije arbeid’ en ‘gemeenschappelijk grondbezit’. Van Eeden zelf was lid van meerdere socialistische organisaties en daarnaast in hoge mate geïnteresseerd in – soms zelfs geobsedeerd door – het spiritisme. Na de Tweede Wereldoorlog kwam in Nederland een soortgelijke sociaal-kritische beweging op, die socialistische, spirituele en artistieke elementen vaak op een ludieke manier aan elkaar koppelde: de Provobeweging. Is het toeval dat een van de oprichters van deze beweging, Roel van Duijn, uit een theosofisch gezin kwam? In ieder geval propageerden de Provokunstenaars hun utopie in artistieke acties, of ‘happenings’. Op een speelse manier werden spirituele elementen van niet-christelijke tradities verwerkt, zoals ‘sjamanistische trances’ en ‘tribale rites de passage’.

Nieuwe vormen van religiositeit, zoals boven beschreven, maakten in Nederland opgang in de tweede helft van de 19e eeuw, in een klimaat van detraditionalisering en individualisering. In dit klimaat werd het mogelijk om als georganiseerde groep elementen uit verschillende (religieuze) wereldbeelden te vermengen en ze te gebruiken voor niet religieuze doeleinden. Ook als individu kun je voor een gevoel van zingeving je bepaalde elementen toe-eigenen uit soms heel verschillende religieuze systemen. In dit klimaat begon dus wat wij tegenwoordig ‘New Age’ of ‘Nieuwe Tijd’ religiositeit noemen. Kenmerkend voor deze ‘Nieuwe Tijd’ is dat mensen zich op een eigen manier elementen van verschillende zingevingsystemen toe-eigenen, waarbij alleen hun persoonlijke ervaring een rol speelt. Dit werd overigens ook duidelijk uit de antwoorden van de Volkskundevragenlijst 71 (2002) van het Meertens Instituut. Vaak worden elementen van de traditionele godsdiensten gecombineerd met nieuwe vormen van zingeving op een individuele en eigen manier.

Dit werkt inmiddels weer terug op de vertegenwoordigers van de traditionele religiositeit. Wij zien dan ook steeds vaker nieuwe vormen van spiritualiteit in de traditionele kerken verschijnen, zoals stilteruimtes en meditaties.

Gezellig griezelen

Halloween in Nederland

John Helsloot

Dat zich in de feestcultuur voortdurend veranderingen voordoen, hebt u ongetwijfeld zelf ervaren. Er zijn feesten die tegenwoordig anders gevierd worden dan vroeger, de animo voor sommige feesten neemt af, maar ook komen er nieuwe feesten bij. Halloween is een sprekend voorbeeld van zo'n geheel nieuw feest. Halloween wordt gevierd op de avond en in de nacht van 31 oktober. Misschien hebt u wel eens iets van de viering van dit feest gezien, in uw omgeving of via de media. De kans is groot dat u er wat onwennig tegenover stond, want Halloween is in Nederland een betrekkelijk nieuw fenomeen. Over hoe zich Halloween in Nederland heeft weten te nestelen gaat deze bijdrage.

... AMERIKAANSE HERKOMST

Al is Halloween in vroeger eeuwen ook in Engeland, Schotland en Ierland gevierd, het heeft vooral als een Amerikaans feest Nederland bereikt. Kenmerkend voor Halloween in de Verenigde Staten is de alomtegenwoordigheid van het 'griezelige'. Een oranje pompoen, uitgesneden in de vorm van een gezicht met een gemeene grijns en met daarin een lichtje, is symbool bij uitstek van het feest. Deze pompoenen en allerlei daarvan afgeleide versieringen dienen om het interieur en de omgeving van het huis te versieren. Belangrijker zijn de verkleedpartijen waartoe het feest aanleiding geeft. Met een gespeelde en opgewekte boosaardigheid hullen

kinderen en, vooral in de grote steden, volwassenen zich in bizarre en macabere kostuums – al is er al enige tijd ook een tendens om ‘gewoon’ verkleed te gaan, bijvoorbeeld als stripfiguur of bekend politicus. Zo uitgedost gaan kinderen rond om snoep op te halen met de traditionele dreigende aansporing *trick or treat* (door winkelketen Intratuin wat braaf vertaald als ‘halen we een trucje met u uit, of deelt u snoepjes uit?’) en nemen volwassenen deel aan speciale Halloween-party’s. In wijken van grote steden als New York, San Francisco en Los Angeles worden door volwassenen bovendien carnavaleske optochten (*parades*) gehouden, waarin soms lugubere taferelen worden uitgebeeld. Deze vormen van Halloween vieren zijn in Amerika in een niet al te ver verleden ontstaan. Het bedelen van kinderen aan de huizen dateert uit de jaren ’40 en ’50 van de twintigste eeuw, terwijl de deelname van volwassenen aan Halloween en de parades vanaf de jaren ’70 op gang zijn gekomen. Opmerkelijk is dat ook de nadruk op het ‘griezelige’ pas uit die tijd dateert. Door de groeiende populariteit en zichtbaarheid van het feest werd Halloween in Amerika steeds meer als een typisch Amerikaans feest gezien. Voor zo’n feest, Amerikaans en bovendien extravagant, ontstond in de loop van de jaren ’90 elders in de wereld een toenemende belangstelling. Dat was ook in Nederland het geval.

Langs diverse kanalen raakte men in Nederland met Halloween bekend. Grote invloed is uitgegaan van de reeks Amerikaanse griezelfilms met ‘Halloween’ in de titel, van de eerste uit 1978 tot *Halloween H20* (1998), aangeprezen als “een avondje bloederige pret”¹, en talrijke soortgelijke films, al of niet in parodie. Ook in hier uitgezonden Amerikaanse televisieseries, zoals *Buffy the Vampire Slayer* (1997-), was iets van het feest te zien. Op televisie en in de pers verschenen rapportages en artikelen over de Halloweenviering in Amerika en opvallende foto’s van bijvoorbeeld de toenmalige vice-president Al Gore en zijn vrouw, voor Halloween verkleed als weerwolf en mummie. Ook Halloweenfeesten van in Nederland woonachtige Amerikanen kregen midden jaren ’90 aandacht, van het kinderfeest op de Amerikaanse school in Wassenaar tot een door vooral Amerikanen bezochte bar aan het Leidseplein in Amsterdam, waar een journaliste tot haar verrassing olijk begroet werd met “Welcome, I’m a serial killer”.² Kinderen konden in aanraking komen met het feest in de bijzonder populaire boeken (1997-) over de tovenaars-

¹ *De Telegraaf* 21-10-1998.

² *Het Parool* 4-11-2000.

leerling Harry Potter, maar ook door kinderboeken van eigen bodem zoals *Griezelige feestdagen* (1994). Misschien wel het belangrijkste zijn de talloze sites op internet, die informatie bieden over het feest en allerlei praktische tips bevatten, van bedrijven tot verenigingen en particulieren, om de viering van Halloween vorm te geven.

Cijfermateriaal over het aantal, de leeftijd en het soort mensen dat zich tot Halloween aangetrokken voelt en betrouwbare gegevens over hun beweegredenen zijn niet voorhanden. Niettemin kunnen op grond van gegevens in kranten en op websites enkele contouren van de Nederlandse Halloweenviering en -beleving worden geschetst.

... THEMAFEEST IN HET UITGAANSLEVEN

Halloween kent in Nederland geen autochtone traditie, maar het voegde zich, toen het feest eenmaal bekend was geworden, naadloos in de al langer gangbare praktijk, bij discotheken, dansscholen en café's, maar ook bij allerlei verenigingen of bijvoorbeeld een zwembad, om regelmatig een zogenaamd thema-feest te organiseren. Daarmee werd Halloween meteen toegesneden naar Nederlandse maat. "Die [Amerikaanse] traditie staat ver van mij af", verklaarde Dave Kramers van discotheek Starlight in Nijkerkerveen. "Ik organiseer maandelijks feesten en heb daarvoor elke keer een thema nodig. Zo kwam ik op Halloween". Edwin van Kollenburg, die in 1989 in de Amsterdamse discotheek iT een van de eerste Halloweenfeesten in Nederland organiseerde, nam Halloween over om soortgelijke redenen. "Wij nuchtere Nederlanders hebben niets met dat feest zelf. Halloween is vooral een leuke aanleiding om weer eens iets lolligs aan te trekken".³ Met leuzen als 'Dress to scare, if you dare' werd een uitgaanspubliek, van tieners tot dertigers, aangespoord om zich voor deze feesten bizar en bewust lelijk te verkleeden. De zalen werden versierd met skeletten, doodskisten, grafzerken, kruizen, vleermuizen, spinraggen en pompoenen en de gasten zijn geschminkt en verkleed als de dood, monster of vampier, als heks of spook, en bedekt met bloederige nepwonden of -littkens. Op deze feesten zijn soms horrorfilms te zien en wordt bij voorkeur spooky muziek gedraaid. De enigszins losse band met een 'viering' van Halloween blijkt niet alleen uit het in aankondigingen telkens gebruikte woord 'thema-avond', maar ook uit de soepele omgang

³ *Algemeen Dagblad* 29-10-1998.

met de data waarop deze feestavonden gehouden worden: zelden precies op 31 oktober, maar meestal op een geschikte uitgaansdag, bijvoorbeeld een zaterdag in de buurt daarvan, tot in midden november aan toe. Zelfs bij gelegenheden elders in het jaar, bijvoorbeeld een oudejaarsviering, kan het thema van een feest ‘Halloween’, in de zin van ‘griezelfeest’, zijn. In dit opzicht valt Halloween eerder tot de steeds omvangrijker wordende evenementencultuur te rekenen dan tot de traditionele reeks van kalenderfeesten.

Halloween viert goed aan bij de levensstijl van jonge mensen die regelmatig en als het kan verkleed naar een feest gaan. Zij bevinden zich overal in het land, zowel in steden, groot en klein, als in dorpen. Halloween bood hen in dit circuit een nieuwe gelegenheid om zich creatief te uiten. Volgens een gemaskerde bezoeker van een café in Axel geeft een Halloweenparty “net even iets extra’s aan je avondje uit”.⁴ Amerikaanse elementen, de wereld van horror, de sfeer van het carnaval en misschien zelfs herinneringen aan het spookhuis op de kermis vloeien kortstondig samen in een speels en vrijgevochten geheel. Het is, volgens een studentenvereniging in Leeuwarden, toch heerlijk om “je te storten in het sinistere, dat duistere wat slechts eenmaal per jaar mag”.⁵ Maar even belangrijk is het om gezien te worden. Volgens een enthousiaste Halloweenvierster (32) uit Oisterwijk is Halloween zelfs “veel beter dan carnaval. Dat gaat de laatste jaren alleen maar om het drinken. Een mooi kostuum, daar kun je trots op zijn”.⁶ In die paradoxale ‘mooie’ uitbeelding van het afstotelijke ligt de aantrekkingskracht van Halloween. Daar legt in bepaalde kringen het meer conventionele carnaval het tegen af.

‘Halloween’ is niet alleen opgepikt in het uitgaansleven, maar, zij het in bescheiden mate, ook elders in de amusementsindustrie. Dat kan variëren van een speciaal arrangement in een restaurant – “Kom een avondje Halloween spelen. Kom spoken en griezelen bij De Methoeve”⁷ – tot een bezoek met het hele gezin aan de ‘Halloweird Horrorshow’ in het pretpark Six Flags of deelname aan de sinds enkele jaren door het Achterhoekse Bureau voor Toerisme georganiseerde griezelweken, bestaande uit Halloween-, Dracula- en heksentochten, nachtspele en horroravonden. In het laatste geval is het

⁴ *BN/DeStem* 3-11-2003.

⁵ www.wolweze.nl (2002).

⁶ *Brabants Dagblad* 29-10-2001.

⁷ www.methoeve.nl/feesten/spook.asp (2002).

duidelijk dat Halloween ingezet wordt om de al langer bestaande associatie van het oosten van het land met een geheimzinnige ‘witte wievensfeer’ commercieel te exploiteren.

... KINDERFEEST

Hoewel op basisscholen toch vaak voorgelezen wordt uit Harry Potter en er heksen geknutseld worden, lijkt men zich daar aanvankelijk enigszins terughoudend opgesteld te hebben tegenover het feest. Halloween kwam vaak zijdelings de school in, bijvoorbeeld als de juf omstreeks Halloween jarig was, als thema van een verkooptentoonstelling voor een goed doel of om de kinderen creatief bezig te houden op de buitenschoolse opvang. Mogelijk speelt hierbij de nabijheid van Sint-Maarten (11 november), ook met pompoenen en lichtjes, maar met een heel andere, veel ‘lievere’ sfeer, een rol of de kritiek van behoudende protestanten op het verondersteld ‘occulte’ karakter van Halloween. In 2001 en 2002 verspreidde de vereniging Bijbel en School bijvoorbeeld daarover de brochure *Halloween mij niet gezien!* Niettemin werd het feest in 2003 op verscheidene basisscholen gevierd, waarbij opvalt dat dit vooral katholieke scholen zijn.

Net als bij de volwassenen wordt Halloween voor kinderen niet zozeer beschouwd als een onontkoombaar kalenderfeest, maar meer als een thema dat door buurthuizen, jongerencentra of speeltuinen, dus vooral buiten school, gekozen kan worden voor kinderdisco’s en -feesten. Hetzelfde geldt voor feestavonden op middelbare scholen. Ook deze feesten worden niet noodzakelijk precies op 31 oktober gehouden. ‘Halloween’ kan net zo goed het thema zijn van een kerstdiner⁸ of van de viering van de laatste schooldag op een middelbare school. De achterliggende gedachte van deze feesten is dezelfde als bij die voor de volwassenen. “Het leuke van Halloween is dat je gewoon eens een keer lekker iemand anders kunt zijn”, zei een achtjarig meisje op een Halloweendisco.⁹ Deze feestjes kunnen kinderen weer inspireren om ook thuis, met vriendjes en vriendinnetjes, Halloween te vieren. Wanneer de kinderen wat ouder zijn, doen soms zelfs hun ouders en hun kennissen graag aan zo’n Halloweefeest mee.

⁸ Van de juniorverkenner in Elburg (2001; in 2002: Flinstones), www.scoutingelburg.org/clubblad.

⁹ *Roder Journaal* 4-11-2003.

Vanaf ongeveer 2000 zijn er ook wijk- en buurtverenigingen of informele groepjes, zoals enkele ouders of bewoners van een straat, die het initiatief nemen om voor hun kinderen een Halloweenfeest te organiseren. In Streefkerk trok een twintigtal geschminkte en verklede kinderen door het Zuiderbuurtje. “We kwamen”, schreef een van hen, “ook nog mijn vader tegen die met een grasmaaier achter ons aan kwam”.¹⁰ Ook in Eindhoven en Helmond gingen in 2001 enkele tientallen kinderen verkleed als heks en skelet, maar ook als Superman en Batman, begeleid door enkele ouders de deuren langs om snoep op te halen. “Uitgeholde pompoenen voorzien van kaarsjes, tot spoken vermomde boompjes en rammelende skeletten aan tuinhekjes maakten

[in Helmond] meer een Noord-Amerikaanse voorstad”, vond de verslaggever.¹¹ In de wijk Borgvliet van Bergen op Zoom wordt sinds 2000 voor kinderen zelfs een speciale Halloweenoptocht gehouden, geopend door een sinister de trom roffelende drumband, een door paarden getrokken zwarte koets of een groep in het zwart gehulde monniken. Buurtbewoners wordt gevraagd hun huis te versieren; de mooiste straat mag zich een jaar Halloweenstraat noemen. Net als straten of wijken organiseren ook sommige winkelcentra rond Halloween voor kinderen allerlei activiteiten.

Een Halloweenfeest voor kinderen kan zo aangegrepen worden om, zoals een organisator in Helmond het zei, “de sociale contacten in de wijk bevorderen, de wijk levendiger maken. We hebben voor Halloween gekozen omdat kinderen zich aangetrokken voelen tot verkleedpartijen en lichtjes in het donker”.¹² De bevestiging van een zeer lokaal gebonden groepsidentiteit staat voorop. Door hun plezier in voorbereiding, vormgeving en uitvoering

¹⁰ www.home.wanadoo.nl/zuiderbuurtje/.

¹¹ *Eindhovens Dagblad* 3-11-2001 (Christel Sanders).

¹² *Eindhovens Dagblad* 3-11-2001.

van het feest komen door de kinderen ook de volwassenen met elkaar in contact. Via het nieuwe Halloween krijgt zo een nieuwe lokale traditie gestalte en laat men aan elkaar en de bredere omgeving weten dat het in die straten goed toeven is. Dat dit vooral in het zuiden van het land lijkt te gebeuren, is ongetwijfeld te verklaren uit het daar, van het carnaval bekende, grotere gemak om verkleed over straat te gaan.

... POMPOENEN EN HERFSTSFEER IN HUIS

Behalve feestelijke activiteiten buitenshuis wordt ook het wonen, de versiering van huis en tuin en daarmee de sfeer en gezelligheid, steeds meer 'gethematiseerd' en decoratief aangepast aan de wisseling der seizoenen. Een goed voorbeeld daarvan is de sinds de jaren '80 van de vorige eeuw explosief gegroeide belangstelling voor kerstversieringen. Deze trend zette zich door in de jaren '90 toen door telers en publiek vrij plotseling de pompoen, met name de oranje plooi pompoen, als sierobject werd ontdekt. De vrijwel gelijktijdige bekendheid met Halloween versterkte die voorkeur. "Halloween is hier een trendy feest aan het worden en dus wordt de pompoen eveneens populairder".¹³ Door een pompoen in of om het huis kon de herfst als seizoen een eigen, en daarmee ook commercieel interessant, gezicht krijgen.

Dat laatste blijkt duidelijk uit het aanbod van bloemisten en tuincentra, met name de Intratuin-keten. Naast pompoenen en kalebassen verkopen zij decoratieve Halloween-prullaria om het huis in 'herfst sfeer' te brengen. Om de toeloop van klanten te bevorderen worden Halloweenfolders verspreid, zijn de winkels in Halloweensfeer ingericht, de medewerkers verkleed en zijn er 'griezelige' activiteiten voor kinderen. Iets minder nadrukkelijk etaleren ook andere grootwinkelbedrijven in oktober Halloweenartikelen, zowel om het huis te versieren als om aan Halloweenfeesten deel te nemen.

Naast deze winkels bestaat er echter nog een ander circuit: dat van de kleinschalige amateurpompoenkwekers. Op zaterdagen in oktober verkopen zij pompoenen op hun kwekerij en geven daarbij, in een eerder gezellige dan commerciële ambiance, voorlichting over de toepassingen daarvan, zoals recepten voor pompoensoep, -jam of -taart. Deze kwekers presenteren zich als liefhebbers van "landelijke gezelligheid, buitenleven en sfeer",¹⁴ die deze voorliefde graag met anderen willen delen. Kwekers en publiek vinden

¹³ *Algemeen Dagblad* 31-10-2000.

¹⁴ www.tullerie.nl/pompoenen.

elkaar via bladen als *Landleven* en *Moestuin* en tijdens allerlei evenementen rond pompoenen, zoals pompoendagen, -festivals en -wedstrijden. Tussen de overwegend rustieke sferen waarin deze pompoenliefhebbers – vooral mensen van middelbare leeftijd – verkeren en Halloween lijken op het eerste gezicht weinig raakvlakken te bestaan, al wordt die verbinding wel gelegd. Sommige evenementen worden ‘in het teken van Halloween’ geplaatst, door heksen te laten rondlopen, griezelige achtergrondmuziek te draaien of een Halloweenoptocht voor kinderen te organiseren. Toch ontkomt men niet aan de indruk dat Halloween in deze kringen niet meer dan een aanvullende legitimatie betekent om met pompoenen bezig te zijn.

. . . BETEKENISSEN

Het uit Amerika afkomstige Halloween kan mensen in Nederland inspireren tot feesten en versieringen. Hebben ze daarbij, behalve natuurlijk dat het ‘leuk’ is, nog andere gedachten? Wat betekent Halloween voor hen?

“Veel Nederlanders hebben het idee dat [Halloween] nu door de commercie wordt opgedrongen, net als Valentijnsdag”, meende een medewerkster van een tuincentrum in Oisterwijk. “Dat is helemaal niet zo,” stelde zij, “want de Kelten vierden Halloween al in Nederland.”¹⁵ Zo stellig is niet iedereen, maar ongetwijfeld zijn velen via artikelen in de pers en op internetsites gaan denken dat Halloween iets te maken heeft met ‘Keltische rituelen’. In de nacht van 31 oktober op 1 november, het Keltisch nieuwjaar, “de nacht die tot de zomer noch de winter behoorde, was de scheiding tussen het rijk der levenden en het dodenrijk volgens de Kelten het vaagst”, legde bijvoorbeeld een leraar uit die op een middelbare school in Deurne een Halloweenfeest organiseerde. “De bovennatuurlijke hulp van de doden kon die nacht worden ingeroepen, maar de jaloezie van slechte geesten moest met vuren en maskers worden afgewend.”¹⁶ Een dergelijke verklaring van de lichtjes en van het verkleeden met Halloween kan men in krantenartikelen in allerlei variaties tegenkomen. Ook de pompoen wordt in dit kader geplaatst. “Om slechte geesten gunstig te stemmen offerden zij [de Kelten] in de nacht van 31 oktober op 1 november voedsel. De pompoen is van die offers het bekendste voorbeeld geworden.”¹⁷

¹⁵ *Brabants Dagblad* 29-10-2001.

¹⁶ *De Volkskrant* 30-10-1999.

¹⁷ *Apeldoornse Courant* 25-10-2000.

Etnologen zijn zeer vertrouwd met dit soort verklaringen. Zij zijn immers afkomstig van eerdere generaties vakgenoten. Maar al weer heel lang heeft het vak daarvan afstand genomen omdat ze historisch niet bleken te kloppen of onbewijsbaar waren. Voor de huidige etnologen is het interessant te constateren dat de behoefte om het heden direct te verankeren in een heel ver verleden buiten de wetenschap nog steeds waarneembaar is – zoals in de populaire ‘kennis’ die in Nederland over Halloween de ronde doet. Het blijft daarbij wel de vraag in hoeverre mensen die aan Halloween doen zichzelf inderdaad serieus in een millennia-oude traditie zien staan. Alleen bij de moderne heksen of wicca’s bestaat daaraan geen twijfel. Van hun ‘oude religie’ is Halloween een van de rituelen, hun nieuwjaarsfeest. Het is, aldus een van hen, “een redelijk ingetogen feest, maar net zoals bij de commerciële opleving van Halloween, jagen ook wij boze geesten weg met maskers en lampionnen”.¹⁸ Bij de meeste anderen zullen aspecten als het ‘heidense’, het ‘griezelige’ en het ‘Amerikaanse’, maar ook het ‘landelijke’ ineenvloeien, waarbij afhankelijk van de situatie of de groep waarin zij zich bevinden nu eens de ene, dan weer de andere betekenislaag de overhand krijgt. Zich op een of andere manier verbonden weten met iets ‘griezeligsheids’ geeft ongetwijfeld een kick, waardoor men zich – even – als ‘anders’ kan presenteren.

In dit tot uiting brengen van een eigen identiteit zoeken etnologen tegenwoordig de verklaring voor de deelname aan een feest als Halloween. Hetzelfde geldt overigens voor het verzet daartegen, bijvoorbeeld door het te typeren als ‘niet-Nederlands’ – “Laat Halloween toch waar het vandaan komt”¹⁹, als uiting van ‘nieuw bijgeloof’ of vanuit andere culturele maatstaven, als droevig stemmend verschijnsel – “Allerzieligst: Halloween”²⁰. Dergelijke culturele mechanismen waren enkele decennia geleden eveneens zichtbaar in de verschillende houdingen tegenover de ‘Amerikaanse’ kerstman. Het inzicht in die complexe processen te vergroten is, als steeds, ons doel bij het onderzoek naar een verschijnsel als Halloween.

¹⁸ Wicca ‘Merlin Sythove’ in een interview op www.samhain.dds.nl/archive.

¹⁹ Ingezonden brief in *Algemeen Dagblad* 1-11-2000.

²⁰ ‘Krekel’ in *NRC Handelsblad* 1-11-1999.

Goede publikaties over Halloween zijn Jack Santino (ed.), *Halloween and other festivals of death and life* (Knoxville 1994), Markus Dewald, *Kelten, Kürbis, Kulte. Kleine Kulturgeschichte von Halloween* (Stuttgart 2002), Nicholas Rogers, *Halloween. From pagan ritual to party night* (Oxford 2002).

Weten ~~hoe~~ waar de koo een hoos vangt

Boudewijn van den Berg

Met de recente uitgave van de cd-rom “Fonologie en Morfologie van Nederlandse en Friese Dialecten” is opnieuw een mijlpaal gezet binnen het Goeman-Taeldeman-Van Reenen-project, een van de langer lopende projecten van ons instituut. Voor het eerst komen nu alle voor dit project verzamelde gegevens bij elkaar. De gegevens zijn afkomstig uit Nederland, Friesland, Vlaanderen en Frans Vlaanderen. Ook is een website geopend met daarop hetzelfde materiaal. De hulpmiddelen op de website zijn iets beperkter dan op de cd-rom, maar de site maakt het mogelijk op elke internet-computer ter wereld Nederlandse dialecten te onderzoeken.

www.meertens.knaw.nl > ‘Morfologische Atlas’ > ‘transcripties’

Met de gepubliceerde gegevens is het nu voor iedere computer-gebruiker mogelijk om uit te vinden waar de *koo* een *hoos* vangt (of de *kaa* een *haas* en de *kee* een *hees*). Hoe dat in zijn werk gaat wordt duidelijk aan het einde van dit artikel. Eerst geef ik een indruk van het materiaal en van een onderzoek dat daarop heeft plaatsgevonden.

Velen van u dragen bij aan ons onderzoek, sterker nog: maken dit onderzoek mogelijk door het invullen van vragenlijsten en het gastvrij ontvangen van onze medewerkers en het met hen delen van uw dialect-kennis. Wij zijn u zeer erkentelijk.

... UNIEK

De verzameling van zóveel systematische gegevens over uitspraak en woordvormen binnen dialecten is uniek in de wereld. Een vergelijking zou gemaakt kunnen worden met de publicatie van de samenstelling van de menselijke genen.

Zoals genen aan de basis liggen van een complete soort, zo ligt de taalvariatie in ons land aan de basis van wat onder ‘het Nederlands’ begrepen wordt. Elk dialect is vervolgens een ‘individuele’ uitdrukking van de mogelijkheden van de specifieke soort van taal van ons taalgebied.

Door de reeksen klanken die zijn verzameld binnen het project te ontleden in bouwstenen (zoals de genen worden ontleed in bouwstenen van het leven), door deze in kaart te brengen en door met statistiek te bepalen welke bouwstenen samenwerken met welke andere, krijg je een indruk van het menselijk vermogen tot spreken die op geen andere manier te verkrijgen is.

Zoals de genen van nu een moment-opname vormen van een ontwikkeling, zo zijn ook de dialect-gegevens van nu een momentopname. In beide gevallen zijn er gelukkig oudere momentopnamen bewaard gebleven; dit maakt unieke vergelijkingen mogelijk over langere perioden.

... MATERIAAL

Waar bestaan de gegevens uit die op de cd-rom en op de website gepubliceerd zijn? Wel, het gaat om de weergave van de *uitspraak* van een representatieve reeks woorden en woordgroepen. Die uitspraak is gedurende de jaren tachtig op geluidsband opgenomen in 611 plaatsen.

Om een voorstelling te geven van het materiaal volgt nu de dialect-uitspraak van de woordgroep 'een aap' in de plaatsen Grasheide (Belgisch Antwerpen), Vollenhove (Overijssel) en Zuidzande (Zeeland):

eerst in de originele codering:

```
K333b 'n aap n6no2:p / n6no:p  
F066p 'n aap 6n a:<p6  
I106p 'n aap ?6n a3<p
```

dan in de bewerkte codering:

```
K333b 'n aap nenohp / nenoohp  
F066p 'n aap en aahpe  
I106p 'n aap 'en aop
```

Vooraan op elke regel staat de code van de plaats. Hiermee kunnen de resultaten van een zoekvraag gemakkelijk op een kaart worden gezet: de codering maakt elke plaats in Nederland en Vlaanderen uniek.

De eerste drie regels geven de detail-rijkste codering van de uitspraak. Deze codering vormt de basis van het verdere onderzoek.

De tweede groep van drie regels geeft de uitspraak van dezelfde woorden in een vereenvoudigde spelling weer. Met de vereenvoudigde spelling is het voor iedereen mogelijk de uitspraak te *benaderen* van elk woord voor elke plaats. Ook het zoeken in de gegevens wordt er mee vergemakkelijkt.

Om de vereenvoudigde spelling juist te lezen moeten enkele afspraken onthouden worden. Zo geldt dat een klank als de *aa* van 'raak' *altijd* met dubbel *a* gespeld is en de *a* van 'krab' *altijd* enkel. Zo zou de Standaardnederlandse uitspraak van het woord 'slapen' worden gespeld als *slaape* en wordt de transcriptie kaper uitgesproken als 'kapper'.

Bij de voorbeelden: de *h* geeft aan dat de voorafgaande klinker langer dan gemiddeld wordt aangehouden. De *enkele e* is in alle gevallen de weergave van de *e*-klank op het einde van een woord als 'einde'. Deze en andere uitspraakregels worden op de cd-rom en de website uitgebreider uitgelegd; hiermee komt de uitspraak van elk dialect (in het project) voor iedere gebruiker binnen bereik. De uitspraken zijn overigens ook op te roepen in het internationaal afgesproken fonetisch schrift.

Wat is nu af te leiden uit de voorbeelden? Wat beschrijving betreft valt op dat in Grasheide het woord zowel met de klinker van 'roze' als met de klinker van 'open' wordt uitgesproken; dat in Vollenhove het enkelvoud nog op *-e* uitgaat, dat de klinker in Zuidzande lijkt op die van het Engelse 'law' en dat het onbepaalde lidwoord in Grasheide met 'nen' nog een woordgeslacht onderscheidt.

Aan de publicatie zijn vanzelfsprekend de toelichtingen toegevoegd die spreker en opnemer gegeven hebben, plus enkele kenmerken van de spreker: geslacht, leeftijd en beroep. Deze kenmerken zijn onder meer van belang om de vergelijkbaarheid van gegevens (binnen en buiten dit project) te kunnen vaststellen.

De publicatie is aangevuld met twee computer-toepassingen; de ene om gegevens te selecteren op grond van de verschillende kenmerken van de woorden die ter vertaling werden aangeboden, de andere om de gevonden uitspraken door middel van symbolen in beeld te brengen op een kaart van Nederland en Vlaanderen.

Deze laatste toepassing leent zich overigens ook voor het afbeelden van andere gegevens dan die uit dit project afkomstig. Lees hierover meer in het aansluitende bericht over de “Kloeke-tabel”.

De kaart-applicatie is ook los van de dialectgegevens verkrijgbaar en via de website gratis aan te vragen. Ook handig als u totaal andere zaken in kaart wilt brengen, bijvoorbeeld uw handelsrelaties of de geografische verspreiding van uw voorouders.

Er is naar gestreefd om tijdens de opname de spreker zo authentiek mogelijk te laten spreken. Toch kan het voorkomen dat u het oneens bent met een uitspraak in de verzameling! Daarvoor kunnen verschillende verklaringen bestaan: er bestaat variatie binnen uw dialect (variatie die de spreker van ons project niet heeft gekend of heeft vermeld), er is beïnvloeding geweest bij de spreker door de standaardtaal (de beïnvloeding kan optreden door de onnatuurlijke situatie van de opname), er is sprake van beïnvloeding door een naburig dialect via een familie-relatie, er is sprake van een lichte dialectverandering of er is sprake van deels onbewuste ‘hypercorrectie’ (zeg maar roomser willen zijn dan de paus). Wat dat laatste betreft, lees (nog eens) de bijdrage van Marc van Oostendorp in *Repons* 4 (2000), nu ook te vinden via de website van het instituut.

Vanzelfsprekend is er onderzoek gedaan naar de betrouwbaarheid van het gepubliceerde materiaal. De uitkomst was positief, de gegevens zijn betrouwbaar genoeg om er dialectonderzoek op te baseren.

... ATLAS

Met de uitgave van de papieren “Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten (FAND)” werden al eerder gegevens van het Goeman-Taeldeman-Van Reenen-project openbaar gemaakt, maar slechts gedeeltelijk en in bewerkte vorm als symboolkaarten zonder beschikbaarheid van een elektronisch bestand.

De uitgave van de zuster van de FAND, de “Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten” (MAND) is in voorbereiding. De MAND behandelt de variatie in afleiding en vervoeging. Denk daarbij aan de uitgang -en van het onbepaalde lidwoord in Grasheide (zie de voorbeelden boven), of aan de -e op het wordeinde van het enkelvoud in Vollenhove.

Beide atlassen bevatten fraaie kaarten van honderden woorden die samen een beargumenteerde selectie vormen uit het veel grotere totaal. In

het begeleidend tekstgedeelte worden vergelijkingen gemaakt met eerder onderzoek.

... ONDERZOEK

Het is bijna iedereen wel eens opgevallen dat de *n* aan het wordeinde in bepaalde dialectspraak gehoord wordt waar deze in de standaarduitspraak niet (meer) verwacht wordt. Bekend is de uitdrukking ‘de boertjes van buut*n*’ met de *n* zo duidelijk aan het einde van het woord ‘buut*n*’.

Welke factoren dragen bij aan het al dan niet uitgesproken worden van de *n*? Te denken valt aan de woonplaats van de spreker, die immers voor een groot deel de persoonlijke contacten van de spreker bepaalt, en aan de sociale kringen waarin de spreker zich begeeft. Contacten spelen een rol omdat vooral dan de taal wordt aangepast om mee te kunnen komen binnen de verschillende kringen waarin iemand verkeert. Het half-automatische proces van het aanpassen verandert zo iemands taal.

Het lijkt erop dat daarbij (onbewust) een onderscheid wordt gemaakt tussen woordklassen: het combineren van een werkwoord met zijn vervoeging lijkt anders te verlopen dan het combineren van een naamwoord met zijn verbuiging, juist ook als het gaat om het toevoegen of weglaten van een klank, zoals een *t* of een *n* als vervoeging aan het wordeinde, zoals in ‘wij lope(*n*) langs twee huize(*n*)’. Ook de bouw van een basiswoord kan mede bepalend zijn voor de uitspraak van een achtervoegsel. Zo kan de klinker in het basiswoord voorafgaand aan de vervoeging het verschil maken of een *n* op wordeinde wordt uitgesproken of niet.

Ton Goeman, redacteur van de Morfologische Atlas en een van de initiatiefnemers van het veldwerk dat resulteerde in de cd-rom en website, deed onderzoek naar *n*-behoud bij werkwoordsvormen en naamwoorden. Factoren die theoretisch zouden kunnen bijdragen aan *n*-behoud werden tegen elkaar afgezet en met behulp van statistische methoden gewogen. Het grote voordeel van het dialect-materiaal op cd-rom en website is dat het om heel veel gegevens gaat. Veel woorden, veel woordklassen, veel combinaties van klinkers en medeklinkers, veel soorten sprekers en, niet in het minst, veel plaatsen.

Uit het onderzoek blijkt dat regio's in Nederland en Vlaanderen kunnen verschillen naar de mate waarin mensen bij het spreken de abstracte woordklassen laten meespelen.¹ En dat is een opmerkelijke inbreng in het wereldwijde taal-theoretische debat.

Zo laten dialecten in het rivierengebied een verschil in uitspraak van een slot-*n* afhangen van het feit of het woord een vervoegd werkwoord is of een heel werkwoord: 'wij lopen' tegenover 'lope'. In noordoost Nederland geldt hetzelfde verschil. Noordoost Nederland onderscheidt zich echter weer van het rivierengebied door het gedrag van de naamwoorden. In het noord-oosten gedraagt het meervoud van een naamwoord zich (wat uitspraak betreft) als vervoegde werkwoorden: 'boeken' naast 'wij lopen', terwijl in het rivierengebied het naamwoordsmeervoud zich tegengesteld gedraagt ten opzichte van het vervoegde werkwoord: 'boeke' tegenover 'wij lopen'. In het rivierengebied staat het vervoegde werkwoord wel weer naast het onverbogen naamwoord dat van zichzelf al op -*n* eindigt: 'wij lopen' naast 'Pasen'.²

Sociale verschillen tussen de sprekers van het project spelen wel een rol, maar blijken in de dialecten minder van belang dan voorheen werd gedacht. Opleiding of beroep kunnen verschillen van spreker tot spreker in een bepaalde regio, maar hun uitspraak laat zich steeds op dezelfde manier beïnvloeden door dezelfde *abstracte* factoren (zoals woordklasse of de opbouw van het basiswoord).

De geografische factor komt uit het onderzoek sterk naar voren. Dit lijkt aan te geven dat (huidig en historisch) contact tussen sprekers op de grammatica van mensen inwerkt. Contact speelt zich uiteraard af binnen afgebakende sociale kringen, maar taalwijzigingen lijken uiteindelijk alle sociale kringen van een dorp, streek of regio te bereiken.

... MISDAAD EN 'ZELFONDERZOEK'

Het hier besproken materiaal wordt ook benut door het Forensisch Instituut te Rijswijk. Uitspraak en woordvorming van personen wordt vergeleken met het materiaal op de cd-rom als hulp bij recherche-werkzaamheden.

¹ Taal en Tongval, themanummer 14; zie de website van het instituut.

² Bovenstaande voorbeelden zijn veralgemeniseerd. Dat het onderzoek een gebied als het rivierengebied apart neemt wil niet zeggen dat de voorbeelden voor elke plaats in dat gebied op dezelfde manier geldig zijn.

Het is mogelijk gebleken om de thuisstreek of het thuisdorp van iemand al te benaderen als de persoon maar een paar woorden heeft gesproken met de kleur van zijn of haar dialect.

Ook ù kunt nu zelf dergelijk onderzoek doen door kaarten aan te maken via de website van het project. Hieronder worden de stappen weergegeven om kaarten te maken bij het besproken onderzoeks-voorbeeld van de *n*-uitspraak.

Vroeger al hebben de bekende dialectologen A.R. Hol en A. Weijnen elk een overzicht gegeven van de spreiding van *n*-behoud in Nederland. De kaartjes treft u hierbij aan. Voeg hier nu zelf uw eigen kaart aan toe waarop u de verspreiding kunt zien van de *n*-uitspraak in de jaren tachtig. Zullen de kaarten verschillend zijn?

Laten we hiertoe de website gebruiken. U gaat naar www.meertens.knaw.nl en volgt de link naar “Morfologische Atlas”. Als u de inleiding en toelichtingen nog niet gelezen heeft, moet u dat zeker doen.

Vervolgens gaan we naar de verwijzing “transcripties” (bovenaan) en kiezen daar de categorie ‘infinietief’. Daarmee krijgt u een keuze uit alle helewerkwoordsvormen die zijn afgevraagd in elk van de 611 plaatsen die voor dit project zijn bezocht. Laten we het werkwoord *geven* aanklikken. U krijgt daarop een overzicht te zien van per plaats de uitspraak van *geven*.

(In een ander onderzoek dan in dit voorbeeld is het aan te raden de lijst van uitspraken langs te lopen om vantevoren de variatie-mogelijkheden te verkennen. De vragen laten zich op die manier duidelijker formuleren.)

Op dit moment zijn we alleen geïnteresseerd in het al of niet voorkomen van de *n* op het wordeinde. Dat is gemakkelijk af te vragen aan de gegevens omdat een *n* in het woord *g-e-v-e-n* op geen andere plaats zal voorkomen dan op het wordeinde.

Als we klikken op de knop met de aanduiding ‘create map’ (‘creëer kaart’) hoeft u in het daaropvolgend verschijnende invulformulier alleen een *n* in te vullen in het eerste zoek-vakje. U kunt daarna met de knop ‘quick map’ (‘snelle kaart’) de kaart met de *n*-verspreiding oproepen.

U zult na een half minuutje wachten op de kaart onmiddellijk het beeld van de kaarten van Hol en Weijnen herkennen. Maar ook valt op dat er meer *n* gehoord wordt in het midden van Nederland dan op de oudere kaarten het geval is: u bent variatie op het spoor gekomen!

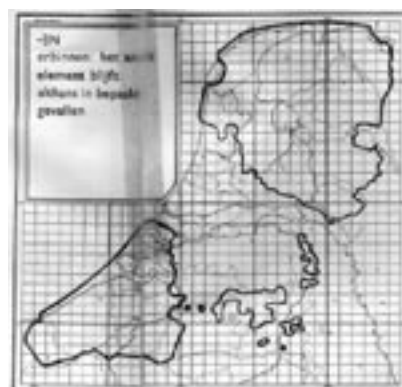
Deze specifieke variatie kán een nieuwere ontwikkeling zijn – maar kan zeker ook een gevolg zijn van het feit dat de gegevens van de oude kaarten niet volledig waren of niet juist zijn verstaan. De gegevens van Hol en Weijnen komen wat betreft het middengedeelte voor een deel uit schriftelijke enquêtes. Het kan zijn dat de uitspraak niet altijd even exact is genoteerd. Wellicht waren de invullers ook niet in deze variatie geïnteresseerd.

Ontwikkeling of niet, tot aan de tijd van het onderzoek op dit nieuwe materiaal werd de situatie zoals weergegeven door Hol en Weijnen algemeen aanvaard. Het doel van wetenschappelijk onderzoek is beslist ook het toetsen op ‘waarheid’ van algemeen aanvaarde ‘verhalen’.

... WAAR VANGT DE *KOO* EEN *HOOS*?

Na de oefening met de *n* heeft u vast een idee hoe u kunt achterhalen waar de *koo* een *hoos* vangt. Als u zoekt in de uitspraken van achtereenvolgens de woorden ‘koe’ en ‘haas’, dan zult u zien dat de beroemde Friese *koo* zijn *hoos* moet zoeken over de grens en wel in Groningen ...

En nee, een *kee* en een *hees* komen, althans in Nederland en België, niet voor. En dat heeft weer alles te maken met het dynamische onderlinge samenspel van de bouwstenen van woorden, met het historische verloop van persoonlijke contacten, met de overdracht van taalveranderingen tussen sociale kringen en met de overlevering van generatie op generatie van de Nederlandse dialecten.

Uit de oude doos: N-behoud bij Hol (1947) respectievelijk Weijnen (1966).

... KLOEKETABEL

De cd-rom en de website bevatten een computer-toepassing om kaarten te maken. De toepassing is gebaseerd op de “Kloeke-tabel”: een tabel die de hoogleraren L. Grootaers en G. Kloeke in 1926 hebben aangelegd van plaatsnamen in België en Nederland met daarbij een codering om dubbele plaatsnamen te kunnen onderscheiden (zoals Hengelo).

Kloeke heeft vervolgens een projectie en een schaal gekozen om een ‘intekenkaart’ te maken: een blanco kaart met daarop de genoemde plaatscoderingen. Elke onderzoeker kon daarmee zijn of haar bevindingen weergeven door om de coderingen een cirkeltje te trekken of er een symbool overheen te ‘stempelen’.

Door bij elk onderzoek steeds dezelfde intekenkaart te gebruiken werd de onderlinge vergelijking aanzienlijk vergemakkelijkt.

Kloekes droom om wereldwijd hetzelfde kaarttype te gebruiken werd in zijn tijd helaas niet opgepakt. Maar met de komst van de computer laten kaarten van verschillende projecties zich nu gemakkelijk naar elkaar omrekenen. Hiermee verwezenlijkt zich dan toch iets van het ideaal van Kloeke.

Zo kunnen bijvoorbeeld door het gelijktrekken van coördinaten Duitse en Nederlandse gegevens over *umlaut*-verschijnselen in een handomdraai met elkaar worden verbonden en op dezelfde kaart worden getoond in hun onderlinge samenhang. Precies zoals Kloeke dat graag had gezien.

De nu beschikbare computer-toepassing met de naam “Kloeketabel” beperkt zich tot het Nederlandse taalgebied. De toepassing maakt gebruik van beeldscherm-coördinaten om de symbolen (afbeeldingen) te situeren.

... WEBSITE

Een extra mogelijkheid op de website is het combineren van kaarten. Via de verwijzing naar ‘synthese’ (te vinden op het beginscherm ‘transcripties’) komt u bij een formulier waarop gegevens van afzonderlijke kaarten kunnen worden ingevuld.

Elke kaart geeft onderaan een regel met de codering van de symbolen. Als u deze regel aanklikt, selecteert en kopiëert, kunt u deze regel op het ‘synthese’-formulier plaatsen. Als u van verschillende kaarten deze regel overneemt, kunt u een nieuwe kaart oproepen die de voorgaande kaarten combineert.

Zo'n nieuwe kaart kan twee dingen doen: òf van *verschillende* zaken laten zien *waar* deze overlappen òf van *hetzelfde* verschijnsel laten zien *hoe vaak* dat verschijnsel per plaats wordt aangetroffen.

... LOSSTAANDE TOEPASSING

De losstaande toepassing van de tabel (waarbij u tijdens gebruik geen internetverbinding hoeft te hebben) wordt gratis per e-mail toegezonden na aanvraag via www.meertens.knaw.nl > 'Morfologische Atlas' > 'Kartografie'.

Deze kaartteken-toepassing levert kaarten aan de hand van ingevoerde plaatslijsten. Plaatsen kunnen behalve met *plaatscodes* ook met *plaatsnamen* of *postcodes* worden aangeduid.

De lijsten moeten eerst worden samengesteld in een van uw andere computer-programma's. Een dergelijke lijst plaatsnamen of plaatscodes moet bestaan uit plaatsen die om een of andere reden bij elkaar horen, bijvoorbeeld omdat in die plaatsen de lange *aa* op dezelfde manier wordt uitgesproken. (Of omdat u in die plaatsen een zakenrelatie heeft, enzovoort.)

Elke lijst kan daarna in zijn geheel worden geselecteerd en gekopieerd en direct in een invulformulier van de kaartteken-toepassing worden geplakt. Als het symbool is gekozen wordt de kaart getekend.

Als u de aanwijzingen volgt, kunt u daarna door te klikken op de kaart per individuele plaats een nieuw venstertje zien met de gegevens op basis waarvan u deze plaats heeft geselecteerd.

Verschillende lijsten kunnen tegelijk worden afgebeeld door elke lijst in een eigen invulveld te plaatsen. Symbolen worden vervolgens automatisch gecombineerd als een plaats in meer dan één lijst zou voorkomen. Door te combineren kunnen mogelijke samenhangen aan het licht komen. (Zoals de hierboven besproken samenhang in het noordoosten van Nederland tussen de werkwoordsvorm 'wij lopen' en het meervoud 'boeken'.)

Een andere mogelijkheid is om meerdere lijsten van geselecteerde plaatsen bij elkaar in hetzelfde invulveld te plaatsen. De kaart geeft dan met een symbool aan niet *wat* er voorkomt per plaats maar *hoe vaak* een plaats is aangetroffen in de gecombineerde lijst. Kern-gebieden van een verschijnsel kunnen zich zo duidelijk gaan aftekenen.

In de dialecten is het bijvoorbeeld zo dat een uitspraakvariant zich in meerdere woorden voordoet, maar dat er maar enkele plaatsen zijn waar dat in al deze woorden gebeurt.

De computer-toepassing wordt inmiddels bij verschillende projecten ingezet als middel om een snel inzicht in gegevens te krijgen. Ook wordt de toepassing op verzoek van enkele taalkundige en etnologische onderzoeksinstellingen aangepast aan andere landen in Europa, uiteenlopend van Litouwen tot het Iberisch schiereiland.

Verschenen

Hans Bennis, Leonie Cornips en Marc van Oostendorp, *Verandering en verloedering : normen en waarden in het Nederlands*. Illustraties Hein de Kort. Amsterdam : Amsterdam University Press, Salomé, 2004. ISBN 90 5356 665 1, Euro 9,95.

Hinduism in modern Indonesia : a minority religion between local, national, and global interests. Edited by Martin Ramstedt. London, New York (NY), Routledge, cop. 2004. RoutledgeCurzon - IAS Asian studies series. ISBN 0 7007 1533 9.

Marc van Oostendorp, *Steenkolen Engels : een pleidooi voor normvervaging*. Amsterdam [etc.], Veen, 2002. Het Taalfonds. ISBN 90 2045 749 7, Euro 13,50.

Peter Jan Margry (samenst. en red.), *P.J. Meertens van het Meertens Instituut*. Amsterdam, Meertens Instituut, cop. 2002. ISBN 90 7038 969 X.

Leonie Cornips, *Heerlens Nederlands. Taal in Stad en Land*. Den Haag, SDU, 2002 90 1209 016 4, Euro 12,50.

Jan Berns m.m.v. Jolanda van den Braak, *Amsterdams. Taal in Stad en Land*. Den Haag, SDU, 2002. ISBN 90 1209 004 0, Euro 12,50.

Michael Elias i.s.m. Ton Goeman, *Haags. Taal in Stad en Land*. Den Haag, SDU, 2002. ISBN 90 1209 005 9, Euro 12,50.

Ton Dekker, *De Nederlandse volkskunde. De verwetenschappelijking van een emotionele belangstelling*. Amsterdam, Aksant, 2002. ISBN 90 5260 068 6, Euro 27,50.

Onderzoek en documentatie van
Nederlandse taal en cultuur
Joan Muyskenweg 25, 1096 CJ Amsterdam